

Béns arqueològics com a alternativa turística. El Projecte Baliares

MARC SALOM RULLAN

*Grau d'Història
Universitat de les Illes Balears*

FRANCESC XAVIER GARCÍA RAMIS

*Grau d'Història
Universitat de les Illes Balears*

Resum

El gran volum de jaciments arqueològics a Balears, l'estat de conservació i la potencialitat d'aquests s'obri pas com una alternativa real al turisme estacional que actualment impera a les nostres Illes. La necessitat de consolidar aquesta alternativa ens ha portat a proposar aquest projecte que té com a objectiu generar una eina que permeti intensificar la divulgació del patrimoni arqueològic amb la base d'una recerca científica de garanties que impulsi un turisme cultural de qualitat i sostenible a les illes. Aquest important recurs ja posat en valor o en procés de valorització a molts altres indrets de la Mediterrània y ha demostrat ser una alternativa al turisme de masses. Per a tal empresa, proposem fer us de les noves tecnologies informàtiques per donar visibilitat a aquests restes.

Paraules claus: patrimoni, arqueologia, turisme, cultura, catalogació, talaiots.

Abstract

The massive volume of archaeological sites on the Balearic Islands, the state of conservation and the potentiality of these are rising as a real alternative in front of the seasonal tourism that currently prevails in our Islands. The necessity of the consolidation of this alternative resource has carried us to propose this project that has as his objective to generate a tool which we can increase the divulgation of the archaeological heritage based in a scientific warranty investigation for to boost a quality and sustainable cultural tourism. This important resource is being enhanced or in process of enhancement in many places along the Mediterranean Sea and it has displayed to be an alternative resource for the mass tourism. For this business, we propose to use the new media technologies in order to provide visibility to these remains.

Keywords: heritage, archaeology, tourism, cataloguing, talaiots.

Introducció

El patrimoni arqueològic de les illes Balears, i més concretament el mallorquí, ha estat objecte d'un abandonament sistemàtic per part de les autoritats illenques, a pesar de la gran quantitat de restes arqueològics en quant a volum de restes per quilòmetre quadrat i la bona conservació d'aquests. Aquest abandonament sistemàtic de les restes més remotes del nostre passat, ha dut a un estat de ruïna molts de jaciments que fa perillar la seva integritat. El projecte *Baliares* es perfila com a una proposta de concedir valor al ric patrimoni arqueològic de Mallorca, tant des de el punt de vista divulgatiu com des de el punt de vista turístic. Aquests objectius, tot i que secundaris, i sempre supeditats al valor patrimonial que porten intrínsecament els elements que conformen el patrimoni –no tan sols arqueològic–, formen part d'un important pla de re valorització d'aquests elements com a part d'un turisme cultural molt poc explotat a les illes en detriment del turisme tradicional de costa. El projecte Baliares no només permetrà consolidar i adequar un patrimoni arqueològic majorment abandonat –tot i que aquest sigui el nostre principal objectiu–, sinó que també permetrà fundar les bases de futurs projectes que impulsin una alternativa possible per a la desestacionalització del turisme que, malauradament, afecta en extrem Mallorca.

En base a altres projectes arreu del món, el patrimoni arqueològic s'ha mostrat com una alternativa sòlida al turisme estacional, el qual ha representat una sobreexplotació de les costes i les zones litorals, degut a la dependència extrema en el turisme massiu que ha desenvolupat l'economia de les Balears. En front a això, el projecte Baliares pot fundar les bases consultives de projectes que emulin altres formats a altres països com Alemanya, però també a Espanya, tenint un bon exemple en les rutes talaiòtiques menorquines. Per tant, la nostra proposta passa per impulsar la restauració, consolidació i adequació a la visita, de jaciments arqueològics amb potencialitat, per tal de, mitjançant la protecció del nostre patrimoni, puguem crear una alternativa turística per tal de desestacionalitzar aquesta indústria capital a Mallorca.

En aquest sentit, el projecte Baliares no aspira a ser definitori en els plantejaments inicials sinó que pretenem fundar una base web que permeti facilitar en bona manera els futurs projectes d'adequació de jaciments concrets, o inclús, de creació de rutes arqueològiques a zones d'àmplia potencialitat en aquesta modalitat turística. Per aconseguir el nostre objectiu, habilitarem un espai web⁹⁷ al que s'hi adjuntaran fitxes amb informació completa, amb un mapa topogràfic amb la localització exacta del bens patrimonials. Tots els elements inclosos a les fitxes de prospecció, serviran per localitzar correctament cadascun dels elements que formen cada jaciment, però també aportaran una visió general del estat de conservació, lo que permetrà als arqueòlegs plantejar les seves intervencions de cara a aquells jaciments que tinguin una major potencialitat. A banda d'això, el mapa permetrà plantejar la confecció de rutes arqueològiques atenent a la proximitat dels restes y el bon estat de conservació que presenten algunes zones, prenent com exemple la ruta arqueològica impulsada per l'ajuntament de Sencelles a Mallorca, o la ruta talaiòtica menorquina.

⁹⁷ Actualment, la pàgina web es troba en fase experimental, a l'espera de rebre els permisos de prospecció pertinents per a dur a terme el projecte.

Concepte de patrimoni arqueològic. Mètodes de difusió i posada en valor

El significat del concepte “jaciment arqueològic” es, en bona mesura, un concepte poc definit, fruit del préstec per part de l'arqueologia, de molts conceptes provinents d'altres disciplines com la geologia. El terme jaciment, per començar, té poques implicacions perquè identifica un lloc en el que afloren un determinat tipus de materials, de lo que es pot extreure que un jaciment arqueològic, és una localització determinada i delimitada que conté, en diversa mesura, material arqueològic⁹⁸. No obstant, es evident que aquesta definició resulta insuficient, tant a nivell terminològic com administratiu i professional. Per norma general, molts especialistes solen recórrer a conceptes complementaris que ja tenen ple significat dins el món específic de l'arqueologia, com és el cas de “cultura material”⁹⁹, “àrea habitacional o d'ocupació”, i sobre tot, “context arqueològic”. En suma, podríem definir un jaciment arqueològic com, una zona concreta en que existeix una relació física entre els objectes, les construccions y el sediment que els cobreix, de manera que aquestes relacions permeten la interpretació de les accions passades que varen derivar en la seva creació¹⁰⁰.

El fet de que tan sols definir una part molt petita del patrimoni històric i cultural sigui tan complex, evidencia que la arqueologia requereix d'una ampla gama de conceptes teòric-pràctics que permetin estructurar-la com a ciència independent¹⁰¹. No obstant això, en les darreres dècades, tot i que l'arqueologia acabà de formar el seu gruix teòric, s'ha mostrat com una ciència amb un gran potencial divulgatiu, allunyant-se de l'erudició i l'hermetisme. En aquest sentit, juntament amb l'apartat teòric, trobem tot un seguit d'eines didàctiques i divulgatives per aconseguir aproximar les labors i les troballes arqueològiques a un públic més ampli¹⁰², oferint potencial turístic a zones arqueològiques. Son múltiples els procediments que es poden dur a terme, alhora d'adequar un jaciment arqueològic per a les visites, convertint aquests béns patrimonials en museus a l'aire lliure mitjançant l'ús de tècniques com la restauració física –la més directa i evident–, o l'escàner virtual, que permet fer reconstruccions acurades no només de les estructures, sinó també estructurar visites digitals, explicacions didàctiques, entre moltes altres aplicacions¹⁰³. Juntament amb aquestes metodologies, hi ha precedents de grans actuacions dutes a terme sobre jaciments arqueològics, que han derivat en la creació de centres d'interpretació, museus i altres centres que promocionen el turisme local i la potencialitat didàctica¹⁰⁴. Aquesta potencialitat de realitzar actuacions de millora fa del patrimoni arqueològic una alternativa real al turisme estacional, que genera una sèrie de avantatges en front al turisme tradicional com poden ser la sostenibilitat, la conservació tant d'espais naturals com del patrimoni cultural, promoció de l'activitat física¹⁰⁵, etc¹⁰⁶.

⁹⁸ Escobar 2005: 207.

⁹⁹ Es tracta d'un concepte ampli emprat en una gran varietat de sentits per arqueòlegs i altres professionals al llarg de la història. Generalment, es tracta com a cultura material, tots aquells objectes que formaren part d'una societat i la identifiquen, en ser-ne part activa, i que, actualment, trobem en contextos arqueològics. Existeix una ampla gama de bibliografia i publicacions específiques al llarg de la història, tot i que no n'empremem cap degut a que l'objectiu d'aquest article, no és la descripció de conceptes.

¹⁰⁰ Escobar 2005: 208.

¹⁰¹ L'adquisició de termes i metodologies específiques que defineixen la disciplina arqueològica com a ciència per si mateixa, allunyada de les anomenades ciències auxiliars, va ser un procés continu hereu de les influències de les corrents arqueològiques de principis del segle XX. Novament, ens hem de remetre a l'abundant bibliografia existent en aquest sentit.

¹⁰² Arias, 1999: 56

¹⁰³ Cultraro 2009.

¹⁰⁴ Arranz 2011.

¹⁰⁵ Ayán 2010: 116.

¹⁰⁶ Les condicions actuals del patrimoni arqueològic, no el permeten formar part de l'alternativa del turisme cultural, tot i que actualment, pocs elements culturals es troben en condicions òptimes per ser-ho.

El projecte Baliares. Bases per a la recuperació d'un patrimoni oblidat

El projecte Baliares neix amb l'aspiració de convertir-se en una base a través de la qual es puguin planejar intervencions de cara, no només a la millora dels jaciments de cara a un públic més ampli, sinó que també podrà servir als arqueòlegs com a eina de selecció d'aquells jaciments que poden proporcionar més dades al registre científic. D'aquesta manera, el projecte Baliares es hereu de les cartes arqueològiques municipals obligatòries a tot l'estat espanyol, tot i que amb uns plantejaments molt més encaminats a guiar totes aquelles persones que estiguin disposades a conèixer, investigar i difondre el patrimoni arqueològic.

El projecte Baliares es fonamenta a través d'una plana web, estructurada en seccions que facilitin, mitjançant les noves tecnologies conjuntament amb les xarxes socials, el contacte del interessats amb el patrimoni arqueològic mallorquí. Aquesta web, se fonamentarà en dos fonaments bàsics, la catalogació i la geolocalització. Per tal d'aconseguir que l'usuari tingui disponibilitat de la major quantitat d'informació possible amb totes les facilitats possibles, hem estructurat la web de manera que, en primer terme, poden accedir al mapa geogràfic que incorporem a l'apartat d'inici, al qual geolocalitzarem aquells jaciments que estiguin catalogats¹⁰⁷. D'aquesta forma, els usuaris disposaran d'un sistema per localitzar de forma precisa cada un dels elements inventariats. Cada un dels jaciments localitzats, disposarà d'una fitxa individualitzada que inclourà tota aquella informació rellevant en els camps de la conservació, localització i estat actual. La informació continguda en aquestes fitxes, comprendrà una sèrie d'aspectes bàsics per tal d'identificar correctament cadascuna de les unitats que componen cada jaciment, seguint una sèrie de punts bàsics: denominació, context biogeogràfic, cronologia relativa –en relació amb la seva tipologia i/o la ceràmica en superfície–, funcionalitat, descripció –tant del conjunt, com de les unitats que el componen–, visibilitat des de el jaciment, estat de conservació i adequació, potencialitat com a element visitable i riscos potencials –així com actuacions per prevenir-los–, referències cadastrals i fotogràfiques, així com bibliografia.

La base d'aquesta plana web, per tant, serà la prospecció sobre el terreny. Aquesta tècnica no invasiva, planteja l'anàlisi funcional i territorial de zones arqueològiques, per tal de delimitar-les o definir-les. Aquesta feina prèvia, ens permetrà crear una base de dades que sustenti futures intervencions més profundes a aquells jaciments o conjunts arqueològics que posseeixin un major potencial visitable.

Però, com ja hem explicat, aquest projecte no és més que el punt de partida per a futures intervencions i, com a tal, no serà definitori de cara a la conservació ja que dependrà de noves iniciatives i de l'interès de l'autoritat competent. A partir d'aquest plantejament, oferim un mitjà assequible a través de qualsevol ordinador, pel qual aquelles persones interessades en dur a terme campanyes damunt aquests elements arqueològics, puguin accedir a la major quantitat d'informació pràctica sense haver de visitar *in situ* tots els jaciments candidats a ser objecte d'intervenció.

Els investigadors contarán amb informacions molt importants de cara a la realització de les intervencions, com són el grau de conservació de les estructures del jaciment, la distància que s'ha de recórrer per ser visitades y l'existència de potencial arqueològic. En aquest aspecte, apareixeran destacades aquelles zones amb major potencial arqueològic que siguin susceptibles de conver-

¹⁰⁷ L'àmbit dels catàlegs patrimonials es, en moltes ocasions, parcial i en bona mesura insuficient. Aquests catàlegs municipals, sobre tot a Mallorca, no es solen renovar i en ocasions presenten fitxes insuficients o fins i tot errònies. El nostre objectiu serà, no el de corregir aquestes fitxes, sino que actualitzarem la informació disponible mitjançant altres fonts i la Prospecció en terreny.

tir-se en parcs arqueològics. D'aquesta manera, proposem dos exemples de zones amb potencial turístic que, per altra banda, han estat objecte de poques iniciatives, moltes d'elles privades¹⁰⁸. Es tracta de les zones de Capocorb Vell (Llucmajor) i la zona de s'Illot (Sant Llorenç des Cardassar).

Dos casos pràctics: Capocorb Vell i S'Illot

En aquest punt, presentem dues zones que, segons el nostre criteri, són dos dels punts amb major concentració d'elements arqueològics potencialment visitables que no han rebut especial atenció per part de les autoritats.

- Capocorb Vell: situat a la vessant sud del municipi de Llucmajor, al sud de l'illa de Mallorca, el conjunt conegut com a Capocorb Vell, és un dels més monumentals i reconeguts de tota l'illa, havent estat també objecte d'intervencions arqueològiques en el passat¹⁰⁹. Tot i així el conjunt és molt més extens del que pareix en un primer moment, ja que són varis els jaciments que podrien complementar la visita a aquest indret. S'ha d'especificar que, originalment, els tres talaiots que componen la zona actualment visitable composaven, amb tota probabilitat, un centre cerimonial vinculat al poblat de Capocorb den Jaquetó, molt pròxim geogràficament¹¹⁰. De fet, tota la zona està sembrada de restes arqueològiques que es reparteixen en una sèrie de jaciments que, tot i ser molt abundants, són objecte d'un abandonament quasi total.

- S'Illot: El conjunt arqueològic conegut com a S'Illot, s'identifica amb un gran poblat talaiòtic situat a la urbanització del mateix nom, a la costa llevantina del municipi de Sant Llorenç des Cardassar. En aquest cas, estem davant un jaciment al que s'han dut a terme excavacions des de fa molts anys¹¹¹, però a més, el nucli poblacional ha rebut projectes tant privats com públics, i actualment està adequat per a les visites. No obstant, les prospeccions han revelat la presència d'altres nuclis secundaris circumdant tota la urbanització, sent assentaments complementaris al gran poblat, entre els que trobem el talaiot de Na Pol, el poblat de Ca N'Amer o el centre cerimonial de Na Gatera –que conserva tres talaiots en bon estat. La geolocalització, en aquest cas, també ha estat una eina important per adonar-nos que, tot i que s'han dut a terme projectes damunt un únic jaciment, existeixen possibilitats més enllà de la individualització i l'adequació d'un sol jaciment fora del seu context espacial.

En conseqüència, hem conclòs que ambdós conjunts arqueològics tenen potencial suficient com per convertir-se en parcs arqueològics destinats a la divulgació.

¹⁰⁸ Es ineludible la menció del paper de l'empresa privada a molts de projectes de restauració i adequació del patrimoni arqueològic a tot el territori nacional, tot i que moltes vegades aquesta hauria d'estar supeditada a la inversió pública, cosa que moltes vegades, no succeeix. Arranz 2011.

¹⁰⁹ Les successives excavacions desde principis del segle XX, varen ser dutes a terme per part de Joan Corominas y Font Obrador, tot i que tan sols es centraren al jaciment estrictament conegut com a Capocorb Vell. Aramburu-Zabala i Sastre 1994: 89.

¹¹⁰ Molt s'ha dit sobre la possible identificació dels dos talaiots quadrats de Capocorb Vell com a un poblat talaiòtic singular, degut a que seria dels pocs a Mallorca, juntament amb s'Hospitalet Vell, que inclouria aquestes construccions a l'interior d'un espai d'habitació. No obstant això, més recentment s'ha proposat que les habitacions que uneixen els talaiots quadrats, fossin afegits posteriors. Aramburu-Zabala i Sastre 1994: 86.

¹¹¹ *Ibidem* 143.

Mitjançant la informació que oferim, tot arqueòleg o restaurador pot fonamentar el seus projectes. Poden, per una banda, centrar-se en un jaciment concret gràcies a la localització, descripció acurada i la informació cartogràfica que oferim per cadascun dels llocs arqueològics. Per altra banda, també poden prendre tota la informació geo-espacial com a un context conjunt, com a nostre judici hauria de ser, atenent a la realitat històrica que hi ha al darrera d'aquestes zones. No obstant, la intervenció extensiva de grans àrees pot resultar en intervencions llargues i costoses, que en moltes ocasions no troben finançament ni recolzament. La nostra intenció és, per tant, impulsar projectes de adequació encaminat a curt termini a jaciments concrets i a llarg termini a conjunts arqueològics, promovent noves rutes de visita, tallers i activitats didàctiques, i comunicacions per tal d'atreure una nou perfil de turista atret per una oferta cultural emergent. Aquestes petites intervencions pot ser el principi d'una nova forma de conèixer i difondre el nostre patrimoni arqueològic.

Casos de museïtzació reeixits

No necessàriament hem d'abandonar la nostra illa, per trobar casos de museïtzacions i promocions de rutes arqueològiques. A Mallorca trobem, casos coneguts com el Parc arqueològic del Puig de Sa Morisca i la ruta arqueològica de Sencelles. A Menorca, la ruta talaiòtica, candidata a Patrimoni de la Humanitat per la UNESCO. A Eivissa trobem el cas del Puig dels Molins, on recentment s'hi ha dut a terme la reforma del seu museu monogràfic, a més d'efectuar-se diverses representacions, visites guiades. Més recent és el cas de Sa Caleta, jaciment al qual el Consell Insular d'Eivissa i Formentera ha aprovat la construcció d'un nou centre d'interpretació que es construirà pròximament.

En l'àmbit nacional, trobem altres exemples com la vila romana dels Muts, a Altafulla, a la província de Tarragona, el recorregut arqueològic romà de Tarragona, entre altres. A Europa trobem així mateix multitud d'iniciatives d'aproximació del patrimoni arqueològic al públic general, com és el cas del parc arqueològic de Bliesbruck-Reinheim, a Alemanya. Aquesta zona en concret, va ser objecte d'una gran inversió que permeté recrear estructures arquitectòniques del passat, permetent una ampla gama de possibilitats didàctiques i turístiques.

Un cas clar d'una museïtzació reeixida és el museu mixt de *Keltengehöft am Dünsberg* a Alemanya. Aquest bon exemple de parc arqueològic, es sustenta en la base d'una intervenció amb una gran despesa tant econòmica com de treball. Aquest exemple hauria de ser un model a seguir, segons el nostre criteri, per a futurs projectes a Mallorca, ja que a més de combinar elements culturals i naturals¹¹², la museïtzació es va centrar en el reforçament de l'apartat de la restauració, excavació, consolidació i investigació. Un altre aspecte positiu d'aquest parc es que, a part de la restauració del elements arquitectònics antic, també es va optar per reconstruir part del jaciment a una nova ubicació, creant un model didàctic de referència¹¹³, que ha demostrat ser una solució reeixida en aquest tipus de centres. En total, el parc arqueològic complementa la visita amb un centre de visitants, una zona experimental amb reproduccions d'estructures antigues, i un jardí botànic que complementa l'explicació amb el cultiu de plantes emprades en l'antiguitat¹¹⁴.

¹¹² Cerdeño et al. 2005: 36

¹¹³ La reconstrucció didàctica de part dels jaciments ha demostrat ser una eina extremadament eficaç a l'hora d'atreure visitants. Es sol optar per aquesta solució quan les restes arquitectòniques no presenten una entitat suficient com per permetre una visita autoguiada amb altres mètodes, tot i que es útil a qualsevol jaciment. Petrucci et. Ali. 2013: 692.

¹¹⁴ Poyato 2011:187

Tots aquests casos de museïtzació són exemples de com una correcta planificació i una inversió suficient poden generar alternatives turístiques viables i de la bona tasca per aproximar-nos al passat mitjançant la potencialització de les restes material que tenim al nostre abast. A més d'això, també la de promoure aquests espais un recurs didàctic més.

El projecte Baliares sosté fermament que a Mallorca existeix potencialitat suficient com per a invertir en infraestructures que donin una nova perspectiva als monuments i conjunts arqueològics. Intervencions com la col·locació de panells informatius, la construcció d'estructures d'interpretació i protecció o centres turístics, són uns recursos que ja han demostrat la seva eficàcia a reu d'Europa¹¹⁵.

Conclusions

La relació entre el turisme i el patrimoni històric durant els últims anys es contempla en dos sentits: en primer lloc, el patrimoni es considera un recurs turístic potencial que permet activar processos de valorització turística; en segon lloc, el turisme és contemplat com una estratègia privilegiada per a la difusió, l'accés i el coneixement del patrimoni i se'l veu també com una font de recursos econòmics indispensable per a garantir la seva protecció i preservació, davant dels recursos sovint insuficients amb què es compta¹¹⁶.

A pesar de tot, la projecció turística del patrimoni arqueològic presenta una sèrie de problemes. Som conscients de que, a pesar de la gran densitat de jaciments inventariats a Mallorca (1,2 per km²), és evident que la major part d'aquests no té cap potencialitat com a element visitable, ja que la majoria d'aquests, no presenta estructures visibles o aquestes són conservades suficientment entitats. És evident que aquest tipus de jaciments, tan sols tindrien interès purament científic –de vegades ni tan si vols representen llocs amb massa interès per part dels especialistes–, i la museïtzació resultaria inútil i innecessària. No obstant això, també entenem que aquest fet pot confondre la administració i la societat en general, ja que la inviabilitat d'aquests jaciments com a elements visitables condueix al abandonament total i, en ocasions, inclús a la destrucció del lloc. Aquest és un dels perills de equiparar patrimoni arqueològic amb explotació turística, ja que el primer tan sols hauria de complementar el segon. El patrimoni arqueològic està protegit per la legalitat vigent¹¹⁷, per lo que hauria de rebre protecció encara que no tingui cap potencialitat turística, considerant que aquesta només hauria de ser un complement per aquells jaciments que tinguin potencialitat.

Juntament amb les consideracions en tant a la conservació, trobem així mateix altres dificultats. En primer lloc, existeix un problema d'accessibilitat, que a Mallorca s'accentua considerablement ja que molts jaciments es troben a finques privades, molt allunyat de camins principals o inserits a terrenys de difícil accés. Aquest fet posa de manifest que la intervenció i inversió privada no és suficient, si no hi ha una intervenció de l'administració en forma de convenis amb propietaris o compra de terrenys. També el finançament és un problema, ja que la correcta museïtzació i condicionament requereix una inversió important per a convertir el jaciment en una alternativa real.

¹¹⁵ Petrucci et. Ali. 2013.

¹¹⁶ Almiron, et al. 2006

¹¹⁷ Tots els jaciments arqueològics inventariats a Balears van rebre la condició de BIC (bé d'interès cultural), gràcies al decret de patrimoni de 1966, considerant-se el nivell de protecció màxim que pot rebre un element patrimonial.

A més, a pesar del que pugui parèixer, una vegada s'ha assolit un nivell adequat en un determinat lloc arqueològic, els problemes que es presenten poden ser fins i tot pitjors. Per un lloc, es ineludible apuntar a l'excés de visitants, els quals poden arribar a representar problemes de conservació degut a la sobreexplotació del lloc. També es important la despesa econòmica i energètica necessària per al manteniment del bé, ja que el creixement de vegetació, l'acció d'animals, el vandalisme o certs fenòmens meteorològics, poden danyar els jaciments arqueològics. Per tant, a pesar de que el patrimoni arqueològic sigui una alternativa turística, requereix d'una important despesa inicial, manteniment, així com la implicació de les autoritats i de la població local¹¹⁸.

Com a conclusió, podríem dir que el patrimoni arqueològic de Mallorca té un gran potencial per a convertir-se, juntament amb altres centres culturals i patrimonials, en una alternativa viable que influeixi en la desestacionalització del turisme, convertint aquesta activitat en un recurs més flexible. No obstant això, el nostre projecte Baliares es basa en la premissa que el patrimoni arqueològic ha de tenir representació als projectes de l'administració de forma independent a la possible explotació turística, ja que aquests tenen valor per si mateixos i no haurien d'estar subjectes a la voluntat del mercat. Per altra banda, per a que aquest projecte tingui èxit, es necessària la voluntat de professionals de l'arqueologia disposats a fer ús de la informació que posem a la seva disposició. A banda d'això, la implicació de l'administració i la societat es indispensable, ja que la meta es la protecció d'uns béns que ens pertanyen a tots i son testimonis de la nostra història més remota.

Bibliografia

- Almiron, A., Bertonecello, R., Troncoso, C.A. (2006): «Turismo, patrimonio y territorio. Una discusión de sus relaciones a partir de casos de Argentina». *Estudios y perspectivas en turismo*, v. 16, núm. 2. Buenos Aires.
- Aramburu, J., Garrido, C., & Sastre, V. *Guía arqueológica de Mallorca: desde la Prehistoria a la Alta Edad Media*. 1994. Ed. La Foradada. Palma de Mallorca.
- Arias, F. (1999). *Sitios musealizados y museos de sitios: notas sobre dos modos de utilización del patrimonio arqueológico*. Museo del Castro de Villalonga 4: 39-57.
- Ayán Vila, X. M., Criado Boado, F., González Veiga, M., & Otero Vilariño, C. (2010). «Cultura Científica en Arqueología y Patrimonio: los valores educativos de lo invisible». In *Actas del V Congreso Internacional sobre musealización de yacimientos arqueológicos. Arqueología, discurso histórico y trayectorias locales* (Cartagena 24-27 de noviembre de 2008) (pp. 115-23).
- Cerdeño, M., & Castillo, A. (2005). «La evaluación del impacto ambiental y su repercusión sobre el patrimonio arqueológico en España». *Trabajos de prehistoria*, 62(2), 25-40.
- Cultraro, M., Gabellone, F., & Scardozzi, G. (2009, May). «The virtual musealization of archaeological sites: between documentation and communication». In *Proceedings of the 3rd ISPRS International Workshop 3D-ARCH* (pp. 25-28)

¹¹⁸ Poyato, 2011: 218.

Escobar, G. A. (2005). *El léxico de la arqueología en los diccionarios de la academia*. Analecta Malacitana (AnMal electrónica), (18), 3.

Mínguez, J. A. A. (2011). «Musealización de yacimientos arqueológicos en Castilla y León: la aportación de la empresa privada». *Estudios del Patrimonio Cultural*, (7), 32-42.

